
МЕТОДИКА НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ

УДК 373.3.091

**ДИДАКТИЧНІ УМОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ****Бобро А. А., Коваль Т. В.**

У статті автори піднімають питання впровадження технології організації самостійної роботи у початковій школі. Актуальність проблеми визначається потребами сучасної школи і завданнями модернізації освіти, що передбачають розвиток самостійної особистості, готової до виконання соціальних ролей у суспільстві. У роботі звернена увага на те, що успішність, ефективність самостійної роботи в процесі навчання багато в чому залежить від шляхів її організації, змісту і характеру завдань, логіки її побудови, джерела знань, взаємозв'язку наявних і передбачуваних знань у змісті завдань, якості досягнутих результатів у ході виконання цієї роботи. Акцентовано увагу на методах організації навчальної роботи, які на різному рівні забезпечують пізнавальну самостійність школярів.

Організація самостійної роботи учнів початкової школи як однієї з форм їх пізнавальної активності – складова частина проблеми вибору методів, форм навчальної діяльності. Вирішення її на належному рівні дає можливість навчити учнів вчитися, включати їх в активну пошукову діяльність, що значно розширює освітні можливості уроків, підвищує ефективність в опануванні учнями знаннями та вміннями, викликає позитивне ставлення до навчання. Тому питання організації самостійної роботи учнів залишається актуальним і сьогодні.

Ключові слова: самостійна робота, початкова школа, молодші школярі, дидактичні умови.

В статье авторы поднимают вопрос внедрения технологии организации самостоятельной работы в начальной школе. Актуальность проблемы определяется потребностями современной школы и задачами модернизации образования, предусматривающие развитие самостоятельной личности, готовой к выполнению социальных ролей в обществе. В работе обращено внимание на то, что успешность, эффективность самостоятельной работы в процессе обучения во многом зависит от путей ее организации, содержания и характера задач, логики ее построения, источника знаний, взаимосвязи существующих и предполагаемых знаний в содержании заданий, качества достигнутых результатов в ходе выполнения этой работы. Акцентируется внимание на методах организации учебной работы, которые на разном уровне обеспечивают познавательную самостоятельность школьников.

Ключевые слова: самостоятельная работа, начальная школа, младшие школьники, дидактические условия.

In this article, the authors raise the issue of introducing new technologies into the coordination of independent work in primary school. This question is topical being determined by the problems of modern school and by the new tasks which prepare the development of the independent individual ready for new social roles in the society. The paper claims success and efficacy of independent work depend on the ways it is organized, its tasks and the logic of its structure, the sources of information, the procedure of intercommunication, and the quality of the work results. A great attention is paid to the organizational methods of the process of learning which provide cognitive independence of the pupils at the different levels.

The organization of independent work in primary school, as one of the form of cognitive activities, is a part of solving the problem of diverging methods in the process of

education. It makes possible to include learners into activities that raise the effectiveness of the class and ascribes the positive attitude to the process of studying. Everything abovementioned accounts for the topicality of the issue.

Key words: independent work, primary school, didactic conditions, junior students.

Постановка проблеми. Досягнення потрібного суспільству рівня освіченості та розвитку особистості неможливе без систематичної самостійної праці, готовність до якої закладається у ранньому шкільному віці. У зв'язку з цим велика увага має приділятися самостійній роботі учнів.

Самостійність учнів у навчанні – найважливіша передумова повноцінного оволодіння знаннями, вміннями й навичками. Часто і правильно застосовувана самостійна робота розвиває довірливу увагу дітей, виробляє у них здатність міркувати, запобігає формалізму в засвоєнні знань, і взагалі, формує самостійність як рису характеру. Це зумовлює обов'язковість і різноманітність самостійних робіт [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема організації самостійної роботи учнів на сьогодні не є новою. Теоретичними аспектами та питаннями удосконалення організаційних форм і методів самостійної роботи займалися Я. А. Коменський, Й. Песталоцці, О. М. Ващенко, А. М. Алексюк, В. О. Онищук, О. Я. Савченко, І. М. Чередов, Ю. І. Мальований, В. О. Вихрущ та ін.

Питаннями організації самостійної роботи учнів під час навчального процесу займалися відомі педагоги Б. П. Єсіпов, О. А. Нільсон, Р. М. Мікельсон, П. І. Підкасистий, І. І. Левіна, Н. В. Промоторова, В. А. Тюнін, О. Г. Мороз, Р. Б. Срода та ін. Але разом з тим на сьогодні залишаються недостатньо дослідженими дидактичні умови організації самостійної роботи учнів початкової школи.

Мета статті – охарактеризувати дидактичні умови організації самостійної роботи молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. Якість педагогічного процесу не можна забезпечити лише методичною досконалістю, працездатністю вчителя, добрим обладнанням тощо. Чи не найголовнішими результатами навчання є виховання сумлінного творчого ставлення учня до праці, його позиція на уроці, бажання та прагнення бути кращим, самостійно працювати, тобто позитивні зміни у самій особистості дитини.

Використання самостійної роботи учнів постійно в центрі уваги педагогів і психологів, які проводять різноаспектне дослідження розвивального навчання.

Доведено, що самостійна робота відіграє велику роль у формуванні і розвитку навчальних умінь, вихованні волі, пізнавального інтересу, навичок колективної праці. У ній виявляється індивідуальність кожного учня, формується його інтелект і характер. Усе це сприяє засвоєнню глибоких і міцних знань [1; 4; 6].

Під самостійною навчальною роботою розуміють будь-яку, організовану вчителем, активну діяльність учнів, спрямовану на вдосконалення визначеної дидактичної мети в спеціально відведений для цього час: пошук знань, їх осмислення, закріплення, формування та розвиток умінь і навичок, узагальнення та систематизацію знань [6].

Визначаючи дидактико-методичні підходи до організації самостійної роботи учнів, ми досліджували надбання різних науковців. Теоретичний аналіз наукової літератури допоміг визначити різні підходи до організації самостійної роботи, які розробляли учені: І. Я. Лернер, П. І. Підкасистий, М. Г. Дайрі, Н. В. Кузьміна, Б. Є. Єсіпов, М. О. Данілов та ін.

Узагальнивши думки вчених, перелічених вище, вважаємо, що самостійна робота повинна розглядатися як специфічна форма навчальної діяльності, яка характеризується всіма особливостями будь-якої діяльності:

- планування;
- мета;
- завдання;
- виконання навчальних дій;
- контроль та оцінка.

Самостійна робота, як робота за завданням, може успішно здійснюватися тільки тоді, коли учень чітко усвідомлює мету й у нього є прагнення до досягнення

цієї мети. Інакше кажучи, успіх самостійної роботи обумовлюється цілеспрямованістю учнів.

Успіх самостійної роботи залежить також від уже сформованих у процесі навчання умінь і навичок, як практичних, так і розумових, котрі необхідні для досягнення поставленої мети.

Цілеспрямованість робить самостійну роботу учнів свідомою, осмисленою, викликає інтерес до неї. Наявність уже сформованих умінь і навичок створює ту основу, ті механізми, за допомогою яких учні йдуть до досягнення певного результату. Потрібно, щоб завдання, запропоновані дітям для самостійного виконання, були посилені для них і ставилися у певній системі. Основою цієї системи повинне бути поступове наростання пізнавальної самостійності дітей, що здійснюється шляхом ускладнення як матеріалу, так і розумових задач, а також шляхом зміни ролі і рівня допомоги вчителя [5].

Самостійна робота тільки тоді досягає найбільшого успіху, коли молодші школярі усвідомлюють свої досягнення як результат самостійної діяльності, помилки, яких вони припустилися в ході роботи. Велику роль у цьому відіграє аналіз учителем роботи учнів. Ця робота впливає на ефективність навчання, якщо учитель спрямовує дітей на самоконтроль результатів своєї навчальної діяльності [6].

Конкретними методами організації навчальної роботи, які на різному рівні забезпечують пізнавальну самостійність молодших школярів, є виклад навчального матеріалу вчителем у формі повідомляючої або проблемної розповіді, бесіди, вправи, практичні та лабораторні роботи, робота з книжкою, самостійна робота тощо.

Теорія і практика навчання свідчить, що вибір методу навчальної роботи залежить від кількох факторів:

- загальної мети і змісту утворення (зі зміною мети і змісту утворення змінюються методи навчальної роботи);

- від дидактичної мети уроку, якщо, наприклад, основна дидактична мета уроку – сприяти осмислюванню і закріпленню знань і умінь правопису ненаголошених голосних, то для досягнення цієї мети не можна скористатися розповіддю чи бесідою, а слід використати тільки самостійну роботу учнів, що на уроці може бути представлена різними видами вправ. Якщо основна дидактична мета уроку – перевірити й оцінити уміння і навички учнів, то доцільно і необхідно використовувати самостійну роботу у формі диктанту, переказу чи твору;

- від змісту навчального матеріалу, що повинен бути предметом вивчення на даному уроці. Якщо предметом вивчення є матеріал, з якого в учнів немає ніяких знань, то єдиним правильним методом може бути визнаний метод викладу навчального матеріалу вчителем у сполученні з різними дидактичними прийомами ілюстрації, демонстрації і т. п. Якщо предметом вивчення на уроці буде те чи інше граматичне явище (наприклад, префікс), для визначення якого доцільно виходити зі спостереження мовних явищ, то використання методу бесіди буде ефективніше, ніж використання методу викладу, і т. п.;

- від вікових особливостей учнів, рівня їх знань і навичок. Так, розповідь, одна з монологічних форм навчання, використовується у всіх класах школи, але тривалість її залежно від віку і ступеня підготовки учнів буде різною. Якщо в старших класах впродовж усього уроку може бути використаний один метод навчальної роботи, то в початкових класах, внаслідок недостатньо розвинутого сприймання дітей і уміння слухати, на уроці використовується, як правило, не один, а кілька методів [4].

Навчальна самостійна діяльність молодших школярів передбачає: орієнтування в умовах проблеми, її прийняття; аналіз фактів, встановлення зв'язків, відношень і залежностей між ними; використання набутого досвіду; виділення ознак та їх співвідношення; формулювання узагальнень, висновків.

Виходячи з цього, визначають такі типи пізнавальних завдань для учнів у початковій школі:

1. Сортування навчального матеріалу за завданням учителя.

2. Порівняння у формі зіставлення і протиставлення як засіб відкриття нових властивостей, ознак предметів і явищ, що вивчаються.

3. Використання аналогії як засобу перенесення способу дії.
4. Класифікація предметів і явищ навколишнього середовища.
5. Виділення головного.
6. Встановлення причинно-наслідкових зв'язків.
7. Доведення істинності судження [1; 2].

На основі рівня розвиненості умінь і навичок формується найголовніша умова успішного проведення самостійної роботи – готовність учнів виконувати її. Досвідчені вчителі, майстри педагогічної справи, давали учням ті чи інші завдання для самостійної роботи тільки після створення у них відповідного настрою, за умови впевненості в тому, що запас знань, умінь і навичок дасть змогу учням успішно впоратися з цим завданням. Крім того, самостійна діяльність учня на уроці потребувала сформованої готовності дитини до самоорганізації і безперервного самовдосконалення.

Основними компонентами готовності в дидактиці вважаються: комплекс опорних знань і умінь; позитивна мотивація, яка спонукала б особистість до постійного самовдосконалення; високий рівень самоосвіти; комплекс умінь і навичок самоорганізації та самоконтролю [2].

У педагогічній науці розрізняють чотири рівні самостійної продуктивної праці учнів:

- перенесення знайомих способів виконання завдань в аналогічну ситуацію;
- модифікований, самостійно змінений відомий спосіб, перенесений у незвичну ситуацію;
- комбінація кількох способів для вирішення нової проблеми чи завдань;
- розроблення нових, оригінальних способів для виконання нестандартних завдань [2].

Враховуючи сказане вище, можна виокремити дидактичні умови, дотримання яких підвищать ефективність самостійної навчальної діяльності молодших школярів:

1. Самостійна робота повинна мати цілеспрямований характер. Це досягається чітким формулюванням мети роботи. Завдання вчителя початкових класів полягає в тому, щоб знайти таке формулювання завдання, яке викликало б у дітей інтерес до роботи і прагнення виконати її якнайкраще. Учні повинні чітко уявляти, в чому полягає завдання і яким чином буде перевірятися його виконання. Це надає роботі дітей осмисленого, цілеспрямованого характеру і сприяє більш успішному її виконанню. Недооцінка зазначеної вимоги призводить до того, що учні, не зрозумівши мети роботи, роблять не те, що потрібно, або змушені в процесі її виконання багаторазово звертатися за роз'ясненням до учителя. Все це призводить до нераціональної витрати часу і зниження рівня самостійності в роботі.

2. Самостійна робота має бути дійсно самостійною і спонукати молодшого школяра при її виконанні працювати напружено. Однак тут не можна впадати крайнощі: зміст і обсяг самостійної роботи, пропонованої на кожному етапі навчання, повинні бути посилюючими для дітей, а вони – підготовлені до виконання самостійної роботи теоретично і практично.

3. У молодшій школі в дітей потрібно сформувати найпростіші навички самостійної роботи. У цьому випадку самостійної роботи учнів повинен передувати наочний показ прийомів роботи з учителем, супроводжуваний чіткими поясненнями, записами на дошці.

Самостійна робота, виконана учнями після показу прийомів роботи вчителем, має характер наслідування. Вона не розвиває самостійності, але має важливе значення для формування більш складних навичок і вмінь, більш високої форми самостійності, при якій молодші школярі розвивають здатність розробляти і застосовувати свої методи виконання завдань навчального чи виробничого характеру.

4. Для самостійної роботи в більшості випадків потрібно пропонувати такі завдання, виконання яких не допускає дії за готовими шаблонами, а вимагає застосування знань у новій ситуації. Тільки в цьому випадку самостійна робота сприяє формуванню ініціативи і пізнавальних здібностей учнів початкових класів.

5. В організації самостійної роботи слід враховувати, що для оволодіння знаннями, вмінням і навичками різним учням потрібен різний час. Здійснювати це можна шляхом диференційованого підходу. Спостерігаючи за ходом роботи класу в цілому

в окремих дітей, вчитель повинен вчасно переключати тих учнів, що успішно впоралися із завданнями, на виконання більш складних.

6. Завдання, пропонувані для самостійної роботи, повинні викликати інтерес в учнів. Він досягається новизною висунутих завдань, незвичністю їх змісту, розкриттям перед дітьми практичного значення пропонуваного завдання або методу, яким потрібно опанувати.

7. Самостійну роботу учнів слід планомірно і систематично включати в навчальний процес. Тільки за цієї умови у них будуть вироблятися тверді вміння та навички.

8. При організації самостійної роботи потрібно здійснювати розумне поєднання і виклад матеріалу з самостійною роботою учнів зі здобуття знань, умінь і навичок. У цій справі не можна впадати в крайнощі: зайве захоплення самостійною роботою може сповільнити темпи вивчення програмного матеріалу, темпи просування молодшого школяра вперед у пізнанні нового.

9. При виконанні учнями самостійних робіт будь-якого виду провідна роль повинна належати вчителю. Вчитель продумує систему самостійних робіт, їх планомірно включення в навчальний процес. Він визначає мету, зміст і обсяг кожної самостійної роботи, її місце на уроці, методи навчання різних видів самостійної роботи. Він навчає учнів методами самоконтролю і здійснює контроль за якістю її виконання, вивчає індивідуальні особливості дітей і враховує їх при організації самостійної роботи.

10. Важливе місце для успішності самостійної роботи має інструктаж. Він обов'язково проводиться учителем перед початком самостійної роботи в усній, письмовій і наочній формі. У ході інструктажу пояснюється мета і значення майбутньої навчальної роботи, дається завдання для неї і залежно від того, наскільки учні володіють необхідними вміннями і навичками, вказується чи не вказується спосіб здійснення завдання.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, при побудові системи завдань самостійних робіт кожен учитель повинен керуватися наступними дидактичними умовами: самостійна робота повинна мати цілеспрямований характер, бути дійсно самостійною і спонукати молодшого школяра при її виконанні працювати напружено, у дітей молодшого шкільного віку потрібно сформувати найпростіші навички самостійної роботи, пропонувати такі завдання, виконання яких не допускає дії за готовими шаблонами, а вимагає застосування знань у новій ситуації, в організації самостійної роботи слід враховувати, що для оволодіння знаннями, вмінням і навичками різним учням потрібен різний час, завдання, пропонувані для самостійної роботи, повинні викликати інтерес в учнів, самостійну роботу слід планомірно і систематично включати в навчальний процес, при організації самостійної роботи потрібно здійснювати розумне поєднання і виклад матеріалу з самостійною роботою учнів зі здобуття знань, умінь і навичок, при виконанні учнями самостійних робіт будь-якого виду провідна роль повинна належати вчителю, важливе місце для успішності самостійної роботи має інструктаж.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробці та впровадженні технології організації самостійної роботи молодших школярів, в основу якої увійдуть розглянуті дидактичні умови.

Література

1. Буряк В. П. Самостійна робота як вид навчальної діяльності школяра. *Рідна школа*. 2001. № 9. С. 49–51.
2. Волкова Н. П. Педагогіка. Київ: Видавничий центр "Академія", 2002.
3. Зимняя И. А. Педагогическая психология: учебник для вузов. 3-е изд., пересмотр. Москва: НПО "МОДЭК", 2010. 448 с.
4. Зоренко И. С. Дидактические условия организации самостоятельной учебной работы школьников: дисс. ... канд. пед. наук. Кривой Рог, 1997. 181 с.
5. Корсакова О. В. Формування в учнів досвіду творчої діяльності. *Шлях освіти*. 1999. № 2. С. 35–39.
6. Лукьянова М.О. Ориентир самостоятельной деятельности: обучение школьников самоконтролю. *Учитель*. 2003. № 2. С. 3–6.